

Berislav Njegovec

Prva gimnazija Varaždin

Perta Preradovića 14

42 000 Varaždin

kontakt:

Trakošćanska 16 b

42 000 Varaždin

tel:098/527-253

e-mail: b.njegovec@gmail.com

KNJIGA KAO SIMBOL

MALI POVIJESNI PREGLED

Kroz različita povijesna razdoblja ljudi su imali različite poglede na fenomen knjige. Od najranijih razdoblja, u doba Egipta, knjiga je dobila magični prizvuk, postala je nešto uzvišeno pred čime se obični puk mora klanjati. Postavlja se pitanje zašto bi se trebalo klanjati komadu fino obrađene životinjske kože sa ispisanim znakovima. Očito je da se ljudi nisu klanjali pred vještinom kojim je majstor obradio kožu da se po njoj moglo pisati, već da je nešto drugo bilo u pitanju.

Knjige nisu bile dostupne svima i za razliku od danas u knjigama nije moglo pisati bilo što. Knjige su u doba drevnog Egipta sadržavale vjerske tajne i bile su povjerene jednom čovjeku – pisaru, koji je znao te tajne čitati, tumačiti i po tome je bio direktni posrednik između boga i ljudi. Faraon je i sam bio božanskog porijekla i kao takav predmet obožavanja, a čisto blizu njega po vrijednosti bio je i pisar sa svojom mogućnošću čitanja božjih poruka. Zadatak običnog puka bio je da radi sve da bogovima ugod i da im služi na sve moguće načine.

Knjiga je po vrijednosti bila iznad čovjeka, čovjek je služio knjizi i jedna knjiga vladala je tisućama sudbina kao "sveta" i "magična".

Grci su napustili svetost knjige i čak su u početku smatrali da pisane predodžbe nikako ne mogu prenositi mudrost. Razlozi toga leže u shvaćanju mudrosti kao logosa, govora i pojave filozofije kao ljubavi prema toj mudrosti koja se zasniva prvenstveno na dijalogu, razmjeni mišljenja sa učenicima, prijateljima, neprijateljima na trgu, vrtu ili nekom drugom javnom mjestu. Grci su smatrali da je čovjekov zadatak javnim djelovanjem prenositi znanje na gozbama i skupovima, a tu se nije uklapalo intimno proučavanje pisane teksta. Stoga je pisana riječ donekle izgubila na važnosti. Ona se prije svega upotrebljavala kao pokušaj da se važne misli spase pred prolaznošću vremena, kao što danas mi koristimo fotografiju da bismo sačuvali neke nama drage trenutke.

Rimljani uvode pojam "učena pjesnika" koji živi na dvoru i predstavlja svojevrsnu riznicu znanja iz prošlih vremena i kad car osjeti potrebu da ga netko zabavlja, "uključiti" tog učenog pjesnika koji producira najvažnije i najljepše citate iz grčke i rimske tradicije. Također postojala je potreba za učenim govorom, retorikom, koja je odraz kulture kao knjiškog izraza. Poznavanje pisane tradicije postaje obaveza, budući da se bavljenje književnošću smatralo kao nešto što oplemenjuje. Knjizi se počinje pripisivati karakter predmeta koji sadržava mudrost i ako je čitamo ta mudrost prelazi i na nas.

Kasnije, u ranom srednjem vijeku bavljenje knjigom dobiva intimni karakter. Skupljači i prepisivači knjiga nastoje spasiti književno blago od ratova koji haraju Europom. Zatvaraju se u skriptorije gdje obavljaju dugotrajan posao prepisivanja starih djela.

Pojava Biblije označava početak novog razdoblja u povijesti knjige. Smatra se da je Biblija pisana prstom Božjim.

Sjetimo se slike Mojsija koji silazi sa Sinaja. On nije sa Bogom vodio dijalog u duhu grčke tradicije da bi zatim vjernicima prepričao njegov sadržaj. On direktno od Boga dobiva deset zapovjedi isklesanih na kamenu i taj kamen postaje direktno Božje djelo. Slična je situacija i sa drugim kršćanskim dokumentima. Knjiga kao pisani dokument postaje univerzalno sredstvo božje objave. Bog se čovjeku objavljuje kroz pisanu riječ i mnogi pisci zazivaju Boga da im pomogne u pisanju, te se često navodi i svrha pisanja – Božja slava.

Pismo je nerazdvojivo vezano uz Božju objavu. Za to postoje mnogi primjeri: Isus sljedbenicima tumači spise, Isus piše prstom po tlu, apostol Pavao uspoređuje Kristovu zajednicu s pismom i govori im da su oni pismo Kristovo...pisano ne crnilom, već duhom Boga živoga; ne na pločama od kamena, već na pločama srca tjelesnima.

Poznat je i primjer svetoga školnika Kasijana, koji predan na milost i nemilost svojim učenicima, doživljuje da oni razbijaju svoje pisaće pločice o njegovu glavu, probadajući ga pisljkama. *1

Takvi i slični primjeri pokazuju kako se knjiga počela smatrati svetim predmetom, kroz koji progovara sam Bog i stoga ga je nužno štovati.

Za sam postupak pisanja smatralo se da ono sjedinjuje duh, oko i ruku, i da služi koncentraciji, što je opet usko povezano sa mistikom i kontemplacijom. I slova imaju mistični karakter, ona su znakovi stvari koji imaju takvu snagu da nam govor odsutnoga dovode od sluha bez glasa.

Sam proces pisanja pisljkom po podlozi identičan je procesu oranja plugom po oranici. Pergament je njiva a pisar poznaje umijeće "brazdanja knjižnih poljana". Metafora "orati" za "pisati" prešla je iz srednjovjekovne književnosti u književnost na pučkim jezicima.

U visokom srednjovjekovlju metafore knjige i pisma postaju raznolikije i smionije. Tako se knjiga uspoređuje s ljudskim licem iz kojeg se mogu pročitati ljudske misli, a ponekad i čitavi čovjek postaje knjigom.

*1 podaci preuzeti iz Knjiga kao simbol. // Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje / Ernest Robert Curtius. Zagreb : Naprijed, 1998. Str. 322-376.

Tako je knjigom postao Pitagora koji se javlja u pjesmi nekog nepoznatog pjesnika kao lik kojemu na čelu zrači astrologija, gramatika upravlja njegovim zubima, na jeziku mu se diči retorika, sa usana njegovih pjenu se logika. Mehanička umijeća nosi na leđima, a na njegovoj desnoj ruci piše: "Ja sam vođa puta, a ti me slijedi.". U crkvenom srednjovjekovlju vlada predodžba anđela koji zapisuje dobra, dok đavo zapisuje zla djela nekog čovjeka.

Potiču se vjernici da očiste svoje srce od grijeha kao što pisar čisti pergament od prljavštine prije nego počinje pisati. Spoznajni duh čovjeka uspoređuje se s knjigom i govori se da su u knjizi našeg razuma upisane slike stvari i božanske ideje.

Cijeli svijet shvaća se kao knjiga prirode kroz koju nam govori Bog kao učitelj istine. Spoznavanje svijeta oko sebe znači čitanje iz te knjige.

Dante smatra da su najviše funkcije i iskustva duha povezane sa učenjem i čitanjem. U Božanstvenoj komediji on nebeske sfere uspoređuje sa svescima jedne bilježnice. U najvišem stupnju svoje mistične vizije, u gledanju Boga on govori da je Bog sveukupno obilje svih ideja i oblika, uvezeno ljubavlju u jedan svezak. Knjiga tako postaje simbol najvišega spasa i najviše vrijednosti.

Knjiga je i kasnije duboko isprepletena sa životima ljudi i njihovim odnosima. Shakespeare u svojim komedijama uvodi likove koji su sebi, međusobno, knjige, te djeluju kao da čitaju iz tuđih postupaka. Knjiga postaje poetski simbol čije značenje se proteže od pisanja tužnih pisama kojima se izražava da naš mrtvački prah je naš papir, te plačnim očima po grudima zemlje tugu ispisujemo, pa sve do komedije u kojoj gazda udara slugu ispisujući na njegovom tijelu crne masnice, kao da piše po pergameni. Kod Shakespearea je posebno naglašena igra smisla u kojoj on upotrebljava knjigu kao simbol za raznolike ljudske odnose.

Valja se osvrnuti i na istočnjačku kulturu u kojoj se posebno ističe kaligrafija kao učenje o ljepoti pisanja. Tako se spominje da jedan lijepo zavnuti znak može čovjeku pružiti veće estetsko iskustvo nego gledanje Rafaelove Madone. Problematika same kaligrafije je svakako fenomen koji zahtijeva detaljno proučavanje i žalim što se ovdje ne mogu njime detaljnije pozabaviti. Još bih samo napomenuo da kaligrafija služi i slavljenju boraca. Tako se opisuje gdje strelice stavljaju točke u pismo mačeva, prašina borbe bijaše pijesak, koji je ta pisma sušio, a krv ih je namirisala.

Svako pojedino razdoblje novovjekovne književnosti donosi svoj način shvaćanja knjige. U realizmu se smatralo da knjiga mora biti poput zrcala što ga nosimo niz ulicu i u kojem se ogleda što realističnija slika svijeta. Kasnije knjiga tj. roman postaje odrazom čovjekova unutarnjeg, nepovezanog govora i slika svijesti. Knjiga gubi svoje uzvišeno

značenje kakvo je imala u povijesti, ali ipak ostaje svjedočanstvo razdoblja čovjekove povijesti.

STVARANJE ZNAČENJA

Ako govorimo o knjizi kao simbolu valjalo bi ukratko objasniti proces stvaranja značenja.

" Simbol je nazočan ondje gdje jezik prevodi znakove različita stupnja u kojima se značenje ne zadovoljava time da nešto označi, nego označuje drugo značenje koje se može dosegnuti jedino u svojem smislu i pomoću njega." *2

Ovaj zamršeni citat govori o tome kako knjiga (a pod time prvenstveno mislim književno djelo) ostvaruje svoje značenje. Naime, značenje nije nešto što je eksplicitno podvučeno u knjizi, barem ukoliko se radi o kvalitetnijem djelu, već je postupak dolaženja do značenja prilično zahtjevan i zahtijeva našu misaonu suradnju. Kod samog postupka čitanja zbiva se sljedeće:

Knjiga postaje medij koji nam emitira određene poruke. Da bi te poruke bile primljene potrebno je prvo, da znamo čitati, tj. dešifrirati te poruke i drugo, potrebno je da riječima koje smo pročitani pridajemo određena značenja. Na osnovi takve suradnje i izmjene informacija mi stvaramo svoj dojam o nekom pročitanim djelu. Situacija nije uvijek tako jednostavna budući da knjige ne služe samo prenošenju informacija, kao telefonski imenik, nego ponekad misao knjige nije u tome što ona govori nego kako to govori.

To vrijedi i za modernu umjetnost općenito, gdje, npr. kod kubizma nije naglasak na odsječak stvarnosti, u fotografskom smislu, nego je naglasak na kompoziciju, boju, kontrast itd. Stoga, da bismo mogli pristupiti čitanju književnog teksta moramo imati na umu da razumijevanje dotičnog djela ovisi o nama samima, onoliko reda koliko mi unesemo u samo djelo, toliko će reda postojati, i onoliko smisla koliko mu pripišemo toliko smisla će imati. Naravno moramo posjedovati određena opravdanja za to.

O čemu ovisi naše unošenje smisla u književni tekst?

Prije svega, o prije pročitanim knjigama, koje su nam dale određene poruke i te poruke mi u procesu novog čitanja uključujemo u pokušaj razumijevanja novog teksta.

*2 preuzeto iz Biti, V. Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije. 2. izd. Zagreb : Matica Hrvatska, 2000.

Tako npr. čitajući bajku znamo, na temelju prije pročitanih bajki da je moguće da životinje govore, da je maćeha uvijek zla i da dobro uvijek pobjeđuje, stoga ne zamjeramo piscu nedostatak realističnosti jer znamo da je bajka književna forma koja se temelji na fantastičnosti i gdje je izmišljanje dapače, poželjno.

Slični model dade se primijeniti i na ostale vrste knjižnoga diskursa. Tako da se čitajući Faulknerov "Krik i bijes" ne bunimo zbog kršenja pravila pravopisa, znajući da se radi o romanu unutarnjeg monologa koji odražava stanje svijesti idiota Benya i ostalih likova. Pristupajući čitanju Stipčevićeve Povijesti knjige znamo da ne možemo očekivati isti postupak, budući da to nije avangardni roman 20. stoljeća, nego povijesna studija koja se poziva na racionalnost, dokumentiranost, itd., te stoga te karakteristike od nje i očekujemo.

Valja naglasiti i činjenicu da svaki puta kada pristupamo čitanju književnog teksta to činimo sa novim očekivanjima i sa različitom razinom prethodnog znanja.

Stoga je svako čitanje novo čitanje i novo pridavanje značenja, a svako djelo sadrži u sebi aluzije na prethodno napisana djela, tako da bismo mogli zaključiti da postoji komunikacija između pisca i čitatelja, ali i između napisanog djela i ostalih knjiga.

Knjiga je bez našeg udjela bespomoćna u stvaranju značenja. Koliko god se pisac trudio da proizvede neko značenje i prenese poruku, ta poruka neće biti dostavljena do svoga primatelja ako je mi ne pročitamo. U protivnom imali bismo situaciju kao kad vas netko cijeli dan zove na telefon da vam priopći nešto važno, a vi se ne možete javiti jer vas nema kod kuće.

ZAŠTO SREDNJI VIJEK?

Srednjovjekovna tradicija je uvelike bila sklona semiotizaciji, tj. pripisivanju smislova pojedinim knjigama, koji su ponekad bili upravo suprotni smislu koji im pridao njihov autor. Razlog tome djelomično leži u činjenici da je srednjovjekovna kultura bila izravni proizvod Crkve, a književna produkcija bila je smještena u samostanima i sastojala se većinom u prepisivanju, a ne u autorskom proizvođenju.

Nakon plodne antičke i rimske civilizacije, srednjovjekovlje se moralo suočiti sa nedostatkom pisaca koji će pisati svoja vlastita djela. Nakon propada zapadnog Rimskog carstva, sa provalama barbarskih naroda stiglo je i uništenje pisane riječi, kao i zatiranje poučavanja i kriza znanosti. Pošto je crkvena vlast bila dominantna logično je bilo da i odlučuje o tome što se smije čitati, o čemu se smije pisati i što je najvažnije, kako treba tumačiti književna djela.

Ranije sam naveo kako je shvaćanje knjige kao simbola unutar crkvenog nazora bilo da je knjiga izravni Božji produkt preko kojega se Bog obraća narodu.

Takvo učitavanje smisla rezultiralo je shvaćanjem da je temeljni zadatak svake knjige da bude Božja objava. Pošto svaki čitatelj u razumijevanje djela unosi svoje prethodno stečene stavove, tako je i Crkva nastojala uklopiti svoje kada je pokušavala interpretirati ostatke antičke književnosti. Problem se pojavio kada je trebalo objasniti djelo koje svojim sadržajem odstupalo od crkvenog učenja. Takvo djelo trebalo je zabraniti i pohraniti na teško dostupno mjesto.

Knjige je kao mistične predmete trebalo dobro čuvati jer su predstavljale neopisivo blago u doba kada je produkcija novih djela bila mala ili nikakva. Pošto su samostani bili centri kulturnog života, bili su i jedina mjesta gdje se u srednjem vijeku mogla naći pisana riječ.

Svaki je samostan imao svoju knjižnicu koja je znala brojati i po nekoliko tisuća naslova. Većina tih naslova preuzetih je iz antike, a pogotovo su se cijenila Aristotelova djela. Samostanske knjižnice, kao riznice mudrosti, morale su na dostojan način i čuvati knjige. Svoga je svaka knjiga bila privezana za stol za kojim je prepisivač radio na njoj, a ostale knjige, na kojima se trenutno nije radilo, bile su pohranjene u ormare.

UMBERTO ECO: "IME RUŽE"

Dobar primjer srednjovjekovnog shvaćanja knjige kao simbola je roman Umberta Eca: "Ime ruže". U tome djelu, razmatra se navedena tematika iz rakursa franjevačkog svećenika, koji se nalazi u jednoj opatijskoj knjižnici upravo u vrijeme kada je srednjovjekovna crkvena kultura najviše ugrožena pojavom svjetovnih, sveučilišnih knjižnica i drugačijeg svjetonazora koji se u njima javlja.

Knjige u toj opatijskoj knjižnici su tako strogo čuvane, da su dostupne samo jednom fratri koji je zadužen da se brine u njima. Knjižnica je tajna i misterij. Ona predstavlja posvećeno mjesto, te i sama dobiva dio crkvene mistike. Zabrane koje vrijede za knjižnicu su toliko stroge da rezultiraju smrću svih onih koji se pokušavaju dokopati jedne zabranjene knjige. Radi se o Aristotelovom djelu "O komediji", koje je mistični, izgubljeni nastavak djela "O tragediji".

Stav Crkve prema smijehu je da je smijeh životinjskog i đavolskog porijekla, budući da budi životinjske nagone u nama i tjera nas da izobličujemo svoje lice u sotonske grimase, kad se smijemo.

Zanimljivo je da to nije bio stav samog autora spornog djela, o čemu se doduše nagađa, jer djelo nije nikada pronađeno. Autor je smatrao da smijeh, kao i plač, služi pročišćavanju ljudske duše. Naglašavanjem ljudskih mana mi uviđamo i vlastite mane, te potaknuti tuđim primjerom, dobivamo osviještenu sliku o sebi, na osnovu koje možemo te mane ispravljati.

Pošto crkvenoj dogmatici nije odgovaralo takvo stajalište, ono ga je moralo proglasiti sotonskim utjecajem i sakriti ga u najdublji kut ogromne knjižnice. U ovom slučaju imamo dogmatskog čitatelja koji je naviknut svakom djelu pripisivati isti smisao. Susrevši se sa djelom kojemu taj smisao ne odgovara, on mora to djelo nužno eliminirati. Knjižnica kao utvrda znanja stoga je sveprisutna slika u srednjovjekovlju. Ta knjižnica posjeduje monopol za pridavanje smisla i okrutno kažnjava one koji joj se suprotstave.

Slika svećenika koji umiru zbog toga što su pokušali čitati iz zabranjene knjige je vrlo jasna aluzija na kaznu koja stiže sve one koji posjeduju preveliku želju za spoznajom. Sjetimo se epizode iz rajskog vrta sa Evom koja uzima jabuku sa drveta spozna je i za kaznu biva prognana iz raja i zajedno sa Adamom osuđena na vječno lutanje.

Poruka je prilično jasna. Nemojte težiti da na svoju ruku spoznajete odgovore na uzvišena pitanja, stići će vas sigurna kazna i najvjerojatnije smrt. Sada je malo jasnije zašto je toliko uobičajeno da se u opatijskoj knjižnici samo prepisuju djela, a nema ni jednog autora među njima. Postoji određeni broj priznatih autora, koji su svojim životom zaslužili da budu prepisivani i da im se djela spase od propasti, a svi ostali, pogotovo ako nisu kršteni, tj. nemaju dozvolu od Boga za pisanje, su zabranjeni.

Pojava sveučilišnih knjižnica u kasnom srednjem vijeku je stoga proglašena čistom herezom. U njima su radili svjetovni prepisivači i knjižničari koji nisu posjedovali toliku razinu dogmatizma i prvenstveno su bili vođeni željom za učenjem.

Oni uvode novi simbol za knjigu, a to je sredstvo za učenje i spoznaju svijeta, na temelju vlastita shvaćanja. Pojava tog simbola će imati dalekosežne posljedice za čitavu povijest čovječanstva. Napustivši srednjovjekovno stajalište da je čovjeku zabranjeno spekulirati o stvarima Božje objave, rani renesansni mislioci postavili su pred čovjeka novi zadatak; spoznati svijet koji ga okružuje pomoću znanstvene metode.

Sredstvo je i dalje isto, to je i dalje knjiga, ali je njezino simbolično shvaćanje bitno promijenjeno.

Umjesto strogo čuvane riznice religijskog sadržaja ona postaje oruđe individualne spoznaje. Učenjak koji sjedi okružen knjigama nije više njihov tamničar, nego istraživač.

U Ecovom djelu "Ime ruže" samostanska knjižnica predstavlja posljednje utočište srednjovjekovne crkvene kulture, pred nadolazećom svjetovnom kulturom koja sve više jača i na kraju je potiskuje. Stoga je knjižnica osuđena na propast, ona mora izgorjeti u požaru. Zanimljivo je da požar izaziva upravo ta strogo čuvana knjiga koja je bila uzročnikom smrti i razdora unutar opatije. I tu je vidljiva simbolika koja signalizira da je za propast srednjovjekovne Crkve kriva upravo ona sama, zbog vršenja prevelike represije na ljudsku težnju za spoznajom.

Koliko su drastične bile posljedice te represije ilustrirano je činjenicom da se požar proširuje na cijelu knjižnicu, a zatim na krov obližnje sakristije koja počinje gorjeti od vrha, pošto je upravo najviše svećenstvo bilo najnemoralnije, da bi zatim izgorjela i cijela opatija. Postojao je napor i težnja da se vatra ugasi, ali su svećenici bili toliko neorganizirani i uspaničeni da nisu mogli u tome uspjeti. Nakon mnogo godina pripovjedač se vraća na ostatke opatije i tamo pronalazi nekoliko nagorjelih, ali čitljivih knjiga, te od njih sastavlja svoju malu knjižnicu. To je slika renesansnog čovjeka koji će pokupiti ono što je ostalo od srednjovjekovlja da bi dalje nastavio sam istraživati.

Autor ističe da mi zadržavamo samo imena, ono što zovemo ruža isto mi mirisalo i pod sasvim drugim imenom. To nam pruža svojevrsni osvrt na ranije izloženu teoriju znaka. Ruža je danas postala toliko upotrebljivan simbol da je zapravo izgubila svoje pravo značenje. Ista je situacija i sa knjigom. Kroz povijest i kroz različite kulture dobivala je toliko mnogo simboličnih značenja da je danas teško govoriti u univerzalnom značenju simbola knjige. Svaka kulturna djelatnost pristupa knjizi sa svoga stajališta i shvaća ju u svojim okvirima. Naš zadatak je da prihvatimo jedno od već postojećih gledišta ili da iskonstruiramo novo, jer simbol je uvijek otvoren za upisivanje novih značenja.

ZAKLJUČAK

Povijest knjige nam je pokazala kako pridavanje značenja knjizi kao simbolu ovisi prvenstveno o povijesnom razdoblju i tada dominantnom načinu mišljenja. Poštovanje koje mi danas iskazujemo prema knjizi utemeljeno je na njezinoj dominantnoj povijesnoj ulozi, a to je kao čuvarica znanja i svjedok određenog vremena.

Kada su Grci počeli bilježiti podatke ne bi li ih mogli ponovo čitati kad ostare nisu ni slutili da će ti isti podatci služiti ljudskoj vrsti nakon par tisuća godina. Podaci su ostali isti, ali je pojam knjige doživio velike promjene. Suvremena teorija književnosti je, osim povijesne dimenzije, istakla i dimenziju čitatelja i stvaranja značenja. Kao što bez aktivnog čitatelja nema proizvodnje smisla prilikom čitanja književnog djela, tako nema ni adekvatnog simbola za knjigu bez odgovarajućeg duha epohe kojoj knjiga pripada.

Danas, kada je knjiga svima dostupna nema više mistično značenje, ali je stalno otvorena za nove teoretske pristupe. Postoje simboli čije se značenje s upotrebom izliže, kao što smo to učinili sa ružom. Sa bilo kojeg aspekta je proučavali knjiga će nam uvijek otkriti nova svojstva, samo ako se budemo njome bavili. U protivnom ona ostaje nijema. Knjige koje nitko ne čita gube na vrijednosti i često im je sudbina da postanu simbol za stari papir.

LITERATURA:

Eco, U. Ime ruže. Zagreb : Globus media, 2004.

Knjiga kao simbol. // Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje / Ernest Robert Curtius. Zagreb : Naprijed, 1998. Str. 322-376.

Srednji vijek : stvaranje informacijske kulture zapada. // Pismo – knjiga – slika : uvod u povijest informacijske kulture / Milan Pelc. Zagreb : Golden marketinag, 2002. Str. 59-81.

Manguel, A. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001.

SAŽETAK:

U povijesti knjige i čitanja često se postavljalo pitanje o tome što je zapravo knjiga i kako je tumačiti. U skladu s time pojam knjige često je uz sebe vezivao dodatna značenja koja su prvenstveno ovisila o povijesnom razdoblju i stupnju kulturnog razvoja.

U novije vrijeme, među teoretičarima književnosti, pojam znaka i značenja vrlo je aktualan. Čitanje i pripisivanje značenja uključuje čitav niz književnoteorijskih, psiholoških, i kulturalnih elemenata. Znanost koja se tim pitanjima bavi zove se semiotika.

U daljnjem izlaganju pokazati ću povijesni razvoj knjige kao simbola i sudionike u procesu formiranja značenja na osnovi znaka. Posebno bih htio odgovoriti na pitanje gdje se zapravo nalazi ono što nazivamo značenje nekog djela. Da li je ono sakriveno negdje u knjizi pa ga mi trebamo samo pronaći ili značenje zapravo mi na neki način unosimo u knjigu svojim procesom čitanja?

KLJUČNE RIJEČI:

Simbol, znak, značenje, čitatelj, horizont očekivanja, čitanje